

VLADIMIR PETROV

Wydział Pedagogiki i Psychologii

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

OŚWIATA I SZKOLNICTWO POLSKIE NA ŁAMACH TYGODNIKA „GŁOS ZNAD NIEMNA NA UCHODŹSTWIE”

Słowa kluczowe: dyskurs, mniejszość narodowa, nauczanie języka polskiego, szkoła, „Głos znad Niemna na uchodźstwie”, Białoruś, Polonia

1. Wprowadzenie. 2. Podstawowe pojęcia: dyskurs, analiza dyskursu, krytyczna analiza dyskursu. 3. Określenie przedmiotu badań i jego uzasadnienie. 4. Tworzenie ram pojęciowych i budowanie korpusu tekstu. 5. Formułowanie pytań badawczych. 6. Definiowanie przypadków. 7. Podsumowanie

1. WPROWADZENIE

Wzrost zainteresowania dyskursem wiąże się z wieloma istotnymi zmianami, wśród których największe znaczenie ma rewolucyjna zmiana w obrębie nauk humanistycznych i społecznych, nazwana zwrotem lingwistycznym. Współcześnie publikuje się w różnych dziedzinach setki prac, w których widnieje słowo dyskurs. Śmiało można powiedzieć, że jest to ostatnio jedno z najpopularniejszych pojęć w naukach humanistycznych. Według opinii badaczy „Każda zorganizowana w pewien sposób sytuacja współdziałania – działalność zakładająca cel – wymaga zorganizowanych w pewien sposób środków językowych. Dyskursy polityczny, naukowy i inne kształtowały się w ciągu długiego czasu i były powołane do życia z pewnych przyczyn – z konieczności optymalnej komunikacji w różnych dziedzinach działalności człowieka”¹. Analiza dyskursu jest dyscypliną interdyscyplinarną, obejmującą dorobek językoznawstwa, socjologii, psychologii, semiotyki i innych nauk. Pozwala ona na obiektywne ukazanie, jakie znaczenie dla różnorodnych procesów społecznych ma tekst mówiony czy pisany. Język bowiem w tym ujęciu nie jest biernym narzędziem, ale aktywnym czynnikiem, wpływającym zarów-

---

¹ N. Szumarowa, *Dyskurs „eksperymentalny”: proces kreowania wtórnego tekstu*, w: *Współczesne analizy dyskursu*, red. M. Krauz, S. Gajda, Rzeszów 2005, 301.

no na osobę, która stara się przekazać pewne znaczenia (jest to swoiste „zniewolenie” mówcy przez konwencje języka: struktury narracyjne, kategorie i pojęcia, style wypowiedzi itd.), jak i na audytorium, wywołując określone postawy i prowokując do działania. Co ważne, dyskurs wywołuje także różnorodne emocje zarówno pozytywne, jak i negatywne, co ma duże znaczenie w kształtowaniu tożsamości etnicznej lub wrogich działań wymierzonych w jakąś grupę².

2. PODSTAWOWE POJĘCIA: DYSKURS, ANALIZA DYSKURSU, KRYTYCZNA ANALIZA DYSKURSU

Czym jest dyskurs? Samo pojęcie dyskurs w polszczyźnie, obejmowało wywodzące się z łaciny (łac. *discursus* ‘rozmowa’, ‘rozprawa’, ‘rozumowanie’) znaczenia: ‘dyskusja na tematy naukowe’; ‘wywód przeprowadzony na zasadzie ściśle logicznego wnioskowania’; ‘proces rozumowania, który polega na dążeniu do jakiegoś celu poznawczego poprzez pośrednie operacje myślowe, różne od spostrzeżenia lub intuicji’³. Pojęcie dyskurs oznacza „przekazywanie idei i oddziaływanie na ludzi za pomocą języka, mocno uwarunkowane usytuowaniem społecznym nadawców i odbiorców, celami i potrzebami, stanem wiedzy, zestawem i hierarchią wartości, a także społecznym kontekstem komunikowania oraz swoistością komunikacji za pośrednictwem mediów masowych”⁴. W rozumieniu Jürgena Habermasa o dyskursie możemy mówić tylko wtedy, gdy strony dążą do porozumienia (rozwiązania konfliktu), a wymiana argumentów oparta jest na założeniu racjonalności⁵. Model Habermasa zakłada, że zgodnie z komunikacyjną teorią dyskursu „tylko działanie komunikacyjne oparte na warunkach dochodzenia do prawdziwości (zgodność twierdzeń z rzeczywistością), słuszności (zgodność twierdzeń z normami i wartościami), szczerłość i wiarygodność (autentyczność intencji) mogą prowadzić do prawdziwego porozumienia a w konsekwencji przezwyciężenia alienacji jednostki”⁶. W jego ujęciu pojawia się więc pozytywny model dyskursu, który pozwala na realizację społecznie ważnych celów. Inne założenia dotyczą poglądu, że dyskurs to obszar, w którym możemy zidentyfikować przejawy władzy (Michel Foucault) – narzucania znaczeń, kontroli, określania reguł u Michela Foucaulta⁷, lub dominacji (Pierre Bourdieu⁸) – przemoc symboliczna, różnice społeczne, elity. Zatem w tych dwóch ujęciach dyskurs jest narzędziem. Wymienione teorie są podstawą do analizy dyskursu i po-

² L. Nijakowski, *Analiza dyskursu na temat mniejszości narodowych i etnicznych w polskich mediach*, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4820> (dostęp: 14.06.2017).

³ D. Brzozowska, *Dyskurs i inne pojęcia studiów nad dyskursem*, w: *Dyskurs w perspektywie akademickiej* Olsztyn 2014, 12.

⁴ M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza tekstu w dyskursie medialnym*, Kraków 2006, 9.

⁵ J. Habermas, *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 2, tłum. A.M. Kaniowski, Warszawa 2002.

⁶ A. Grzymała-Kazłowska, *Socjologicznie zorientowana analiza dyskursu na tle współczesnych badań nad dyskursem*, *Kultura i Społeczeństwo* 48 (2004), nr 1, 20.

⁷ M. Foucault, *Trzy typy władzy*, tłum. M. Kowalska, w: *Współczesne teorie socjologiczne*, red. A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Warszawa 2006.

⁸ P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzona*, tłum. P. Biłos, Warszawa 2005.

szukiwania w procesach komunikacji opisanych wzorców. Jako dyskurs możemy analizować „całokształt przekazów znajdujących się w społecznym obiegu, więc zarówno obszar komunikowania się w życiu codziennym [...], jak i obszar środków masowego przekazu”⁹.

Czym zatem jest analiza dyskursu? Analizując dyskursy, jednocześnie przypatrujemy się językowi, którym posługują się uczestnicy komunikacji do opowiadania o świecie i wpływania na innych – i ich usytuowaniu społecznemu, rolem politycznych, doświadczeniom kulturowym, stanowi wiedzy, zestawowi i hierarchii wartości, ideologiom i uprzedzeniom oraz celom i potrzebom, jakie realizują w procesie komunikowania się. Poszukujemy wzajemnych związków, wpływów, uwarunkowań między dyskursem jako zespołem zachowań językowych i społecznym, politycznym, kulturowym kontekstem oraz jawnymi i ukrytymi celami uczestników dyskursu. Według Justyny Dobrołowicz, analiza dyskursu jest metodą badań, która umożliwia, przez badanie mechanizmów komunikacji, poznanie rzeczywistości społecznej, czyli sposobów funkcjonowania ludzi i rzeczy w przestrzeni społeczno-kulturalnej oraz ich wzajemnych stosunków i zasad, na jakich się opierają. Rzeczywistość społeczna istnieje obiektywnie, gdyż tworzą ją elementy doświadczane przez każdego człowieka, jednak poszczególne jednostki wybierają z otaczającej rzeczywistości te elementy, które znają albo które pragną poznać; inaczej mówiąc, doświadczenie człowieka jest kształtowane przez te elementy, z którymi ma on kontakt¹⁰.

Analiza dyskursu, ale jaka? Jest wiele wariantów analizy dyskursu – formalistyczny, funkcjonalistyczny, retoryczny, oparty na habermasowskiej teorii działania komunikacyjnego... Metodologicznie moja strategia poznawcza najbliższa jest krytycznej analizie dyskursu (KAD). „KAD jest analizą procesów społecznych, skupiającą się głównie na ich wymiarach semiotycznych” – piszą Norman Fairclough i Anna Duszak, deklarując jednocześnie, że badacze związani z KAD dociekają, „w jaki sposób formy i relacje niesprawiedliwej władzy są po części konstytuowane poprzez pozyskiwanie dominacji w konkretnych dyskursach”¹¹. Jeden z głównych teoretyków i badaczy zjawisk komunikacyjnych metodą krytycznej analizy dyskursu, Teun A. van Dijk, określa przedmiot badań jako wypowiedź oraz tekst w kontekście¹². Podobne stanowisko prezentuje polska badaczka Anna Duszak. W studium poświęconym analizie dyskursu, autorka definiuje dyskurs „tekstem w kontekście”¹³. Podejście van Dijka i Duszak kontynuuje Lech Nijakowski. Warto przytoczyć zaproponowaną przez niego definicję dyskursu jako kategorii w naukach społecznych. Według autora *Domen symbolicznych*, dyskurs to „tekst w kontekście, a zatem

⁹ *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, red. M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski, Kraków 1997, 10–11.

¹⁰ J. Dobrołowicz, *Obraz edukacji w polskim dyskursie prasowym*, Kraków 2013, 85.

¹¹ N. Fairclough, A. Duszak, *Wstęp: krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy dla lingwistyki i nauk społecznych*, w: *Krytyczna analiza dyskursu interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008, 15, 17.

¹² T.A. van Dijk, *Dyskurs jako struktura i proces*, w: *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa 2001, 12.

¹³ A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998, 7.

nie tylko utrwalony system znaków, ale również szerszy kontekst jego powstania, rozpowszechniania i odbioru”¹⁴. Zatem refleksja nad dyskursem oznacza ukierunkowanie analizy na kontekstowe, pozajęzykowe treści komunikatu, wpływające na jego znaczenie. I.H. Warnke oraz J. Spitzmüller piszą, że zadanie analizy dyskursu polega przede wszystkim na analizie praktyk społecznych realizujących się poprzez komunikację. Zgodnie z tym założeniem są określane zasady krytycznej analizy dyskursu (KAD): 1) dyskurs jest rozpatrywany jako forma praktyki społecznej; 2) wymagane jest interdyscyplinarne ujęcie dyskursu przy założeniu jego zależności od kontekstu; 3) podkreśla się nie tylko to, że dyskurs to konstrukt społeczny, lecz także to, że są wartości społeczne konstruowane przez dyskurs; 4) KAD zakłada analizę krytyczną; 5) zajmuje się kwestiami problemowymi¹⁵.

3. OKREŚLENIE PRZEDMIOTU BADAŃ I JEGO UZASADNIENIE

Do analizy zostały wybrane teksty – fragmenty dyskursu – aktualne, takie, które będą akurat budziły szerokie społeczne zainteresowanie lub będą uznawane za ważne z politycznych, społecznych czy kulturowych względów. Analizując dyskurs publiczny, musimy zwrócić uwagę na nadawców komunikatów, media (kanały przekazu) oraz odbiorców komunikatów. Interesują nas przy tym określone audytoria, a nie poszczególne osoby.

Czy może człowiek być sobą bez poczucia własnej tożsamości narodowej? Czy może istnieć narodowość bez własnego języka? Z pewnością nie. Znajomość języka jest warunkiem poznania spuścizny przeszłych pokoleń i dorobku współczesnej nauki i kultury danego kraju. Może być również fundamentem nawiązania więzi z kulturą i tradycjami swojego narodu, a także z krajem i Polonią na świecie. Uczestnictwo w nauce mowy ojczystej jest sposobem wyrażenia własnej przynależności narodowej.

Przedmiotem moich zainteresowań jest nauczanie języka polskiego w ramach białoruskiego systemu oświatowego.

Mówiąc o specyfice mediów mniejszości narodowych, czy ogólnie osób o rodowodzie polskim żyjących za granicą tzw. – Polonii, należy zauważyć, iż media wpisane są zawsze w pewien system organizacyjno-społeczny. Jak sugeruje Maria Kalczyńska, media to istotne narzędzia interakcji międzyludzkich – to również platforma do przekazu i rozwoju wielu kontaktów społecznych. W procesie narodotwórczym, odnoszącym się m.in. do osób o pochodzeniu polskim, pozostających poza Macierzą, staje się jednym z najważniejszych odniesień każdego dyskursu. Obecna prasa polska poza Krajem, szczególnie na obszarze dawnych Kresów RP, ma do spełnienia szczególną rolę. Jest przede wszystkim doskonałym narzędziem w integracji wewnątrzgrupowej, jak również – odbieranej jako motywator do relacji ze-

¹⁴ L. Nijakowski, *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*, Warszawa 2006, 17.

¹⁵ A. Kiklewicz, *Kategoryzacja dyskursu w: Dyskurs: aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne*, red. A. Kiklewicz, I. Uchwanowa-Szmygowa, Olsztyn 2015, 26.

wewnętrznych m.in. z krajem pochodzenia, jak również – osiedlenia. Co wynika właśnie z triadowej specyfiki mediów diaspory (kraj pochodzenia, osiedlenia oraz środowisko własne – mniejszości narodowej)? Media te spajają odbiorców oraz podtrzymują ich w obliczu zagrożeń politycznych i społecznych, jak również są zaczynem wielu działań kulturowo-społecznych¹⁶. „Media etniczne” (prasa etniczna) zazwyczaj rozumiane są jako media będące w dyspozycji mniejszościowych grup etnicznych i wyrażające ich interesy. Kategoria „media mniejszości” bywa stosowana także jako określenie środków przekazu, w których dominują problemy i perspektywy danej grupy mniejszości. Takie media mogą występować zarówno w postaci programów produkowanych przez mniejszości, jak i skierowanych do danej mniejszości. Określenia tego używa się także w przypadku dysponowania przez mniejszość narzędziami medialnymi, takimi jak: prasa, radiostacje itp.¹⁷.

Sytuacja Polaków we współczesnej Białorusi jest skomplikowana. Z jednej strony stanowią znaczący procent społeczeństwa białoruskiego, z drugiej zaś znaczna ich część ma problem z zachowaniem tożsamości polskiej. Warto zwrócić uwagę, że polska prasa na Białorusi odgrywa ważną rolę w procesie kształtowania i rozwoju świadomości narodowej. Stanowi istotne źródło poznawcze. Tygodnik „Głos znad Niemna na uchodźstwie” od lat spełnia taką rolę. „Głos znad Niemna” to tygodnik w języku polskim wydawany na Białorusi od 3 grudnia 1989 r.; organ prasowy Związku Polaków na Białorusi. Pierwszy numer ukazał się jako dodatek specjalny do „Czerwonego Sztandaru” z okazji konferencji założycielskiej Polskiego Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia im. Adama Mickiewicza w Grodnie. W latach 1990–1991 wychodził nieregularnie i drukowany był w Polsce. W 1992 r. dwutygodnik był rozpowszechniany w kioskach z prasą na terenie całej Białorusi. Od 1993 r. gazeta ukazywała się jako tygodnik. Od 2005 r. wydawany był na uchodźstwie. Czasopismo poświęcone jest problematyce społecznej, politycznej, kulturalnej i religijnej ze szczególnym uwzględnieniem problemów Polaków na Białorusi¹⁸.

Media polskie na Białorusi nie funkcjonują tak, jak czytelnicy by sobie tego życzyli. Jeszcze parę lat temu w telewizji kablowej były polskie programy (np. Polsat), obecnie są wyłączone. Po delegalizacji w 2005 r. ZPB znacznie trudniejsze było docieranie mediów pisanych do odbiorców. Tradycyjne media, w związku z trudną sytuacją polityczną i społeczną mniejszości polskiej w tym kraju, przeżywają kryzys. Media polskie na Białorusi wspierane są głównie przez dotacje Fundacji Wolność i Demokracja. Łącznie organizacja wspomaga działanie: czterech polskich gazet, dwóch portali i jednego programu radiowego. Fundacja prowadzi od 2006 r. także internetowy serwis informacyjny Kresy24.pl, informujący o najważniejszych wydarzeniach z kraju i ze świata. Obecnie na Białorusi w języku polskim ukazują się czte-

¹⁶ M. Kalczyńska, *Wybrane funkcje mediów polskich za granicą w rozwoju komunikacji społecznej na Litwie, Ukrainie, Białorusi i Łotwie*, Łódzkie Studia Teologiczne 23 (2014) 1, 39.

¹⁷ L. Camauër, *Ethnic Minorities and their Media in Sweden. An Overview of the Media Landscape and State Minority Media Policy* http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-pdf/32_069-088.pdf (dostęp: 07.06.2017).

¹⁸ A. Samiec, *Tygodnik „Głos znad Niemna” – 15 lat istnienia na rynku prasowym*, w: *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej: nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu* / pod red. Z.J. Winnickiego, Wrocław 2005, 145–146.

ry pisma, działają trzy nowoczesne portale oraz nowa dla regionu forma – audycje radiowe na FM „Znad Niemna i Berezyny” na stronie www.racja.com.

Za pośrednictwem ukazujących się na Białorusi gazet i witryn w języku polskim polska mniejszość narodowa ma lepszy kontakt z krajem przodków, wgląd w bieżącą sytuację w Polsce i w kraju zamieszkania, otrzymuje informacje i publicystykę z zakresu historii i współczesności RP oraz wiadomości z życia mniejszości polskiej na Białorusi. Niebagatelne znaczenie ma też kontakt z językiem polskim.

Liczebność potencjalnej grupy odbiorców szacuje się – według danych oficjalnych – na łącznie 300 tys. Są to mieszkańcy przede wszystkim obwodów grodzieńskiego i brzeskiego, w mniejszym stopniu obwodów mińskiego i witebskiego.

Jak sugeruje Hanna Paniszewa, dla Polaków mieszkających na Białorusi wydawanie lokalnej prasy, a w chwili obecnej również mediów elektronicznych, jest bardzo ważnym elementem istnienia społecznego, gdyż wszyscy wiedzą, jak ciekawie czyta się o tym, co jest tu, blisko, na co ma się wpływ, kiedy można porównać swoje poglądy w sprawach lokalnych oraz wizję autora artykułu, a także samemu napisać do gazety. Kolportaż mniejszych pism jest łatwiejszy, przyjemniejszy i praktycznie bez kosztów. W skomplikowanych warunkach prawno-politycznych Białorusi te lokalne media stają się platformą dialogu i współpracy, przyczyniają się do stworzenia kapitału ludzkiego, którego nadal jeszcze brakuje w systemowej transformacji białoruskiego społeczeństwa, którego częścią również są Polacy¹⁹.

Media papierowe są wydawane głównie z myślą o ludziach starszych, słabiej radzących sobie z nowoczesnymi technologiami i mieszkających w regionach, gdzie dostęp do nich może być ograniczony. Warto zwrócić uwagę, że druk oferuje bardzo realne, praktyczne zalety w porównaniu z innymi mediami. Materiał drukowany jest o wiele łatwiej zgromadzić niż dane audiowizualne, a ponadto druk jest trwalszy niż większość materiału dostępnego w Internecie. Materiał ten po prostu „już istnieje”, gotowy do zebrania, bez czasochłonnej transkrypcji przed rozpoczęciem analizy. Nie pojawia się tu także problem paradoksu obserwatora. W przeciwieństwie do sytuacji, kiedy uzyskujemy odpowiedzi od różnych osób w rozmowach lub wywiadach ustrukturyzowanych, w przypadku materiałów drukowanych nie zachodzi niebezpieczeństwo, że zmienią one ze względu na sam fakt, że są obserwowane.

4. TWORZENIE RAM POJĘCIOWYCH I BUDOWANIE KORPUSU TEKSTU

Poszczególnymi tematami analizowanych części dyskursu na łamach „Głosu” są: kryzys współczesnego szkolnictwa polskiego w białoruskim państwowym systemie oświaty, tożsamość i świadomość współczesnego Polaka na Białorusi, rola organizacji polonijnych (ZPB, SZ „Wspólnota Polska”) oraz rola MSZ we wspieraniu oświaty polskiej na Białorusi.

---

¹⁹ H. Paniszewa, *Historia polskich mediów na Białorusi i obecna ich sytuacja*, <https://kresy.pl/wydarzenia/historia-polskich-mediow-na-bialorusi-i-obecna-ich-sytuacja/> (dostęp: 6.10.2017).

Rama interpretacyjna określa to, jak wyobrażamy sobie potencjalną sytuację – służy ona ustrukturyowaniu wrażeń z danego typu sytuacji. Kategoria ramy związana jest ze stereotypami, co ma podstawowe znaczenie dla problematyki narodowościowej i etnicznej.

Zawartość przekazów prasowych była dość rozbudowana i zróżnicowana pod względem prezentowanych poglądów i opinii w zakresie danej problematyki. Parytet opisywany był na łamach „Głosu” za pomocą różnorodnego słownictwa: Białoruś; nauczanie języka polskiego; szkolnictwo polskie na Białorusi, mniejszość polska na Białorusi itp.

Najwięcej publikacji podejmujących tematykę oświatową ukazało się w „Głosie” w latach 2015–2017. Od maja 2015 r. nr 5 (106) do maja 2017 r. nr 5 (130) na łamach tygodnika w rubryce „Oświata w Głosie” opublikowano razem 65 artykułów, wśród nich 50 dotyczących oświaty i szkolnictwa polskiego we współczesnej Białorusi.

Analizie poddano teksty poświęcone szkolnictwu i oświacie polskiej na Białorusi, które ukazały się na łamach „Głosu”. Jest to w sumie sześć artykułów:

1. Jurkowska A., *Jaroszewicz: „Szkoła to miejsce budowania wspólnoty...”* „Głos znad Niemna na uchodźstwie” 2017, nr 5.
2. Pisalnik A., *Senatorowie poznali problemy polskiej edukacji*, Głos znad Niemna na uchodźstwie 2016, nr 3.
3. Todryk-Pisalnik I., *Konferencja metodyczna nauczycieli języka polskiego*, Głos znad Niemna na uchodźstwie 2015, nr 12.
4. Pisalnik A., *Nie polepsza się sytuacja w oświacie polskiej na Białorusi*, Głos znad Niemna na uchodźstwie 2015, nr 11.
5. Pisalnik A., *Spotkanie nauczycieli w Ambasadzie RP w Mińsku*, Głos znad Niemna na uchodźstwie 2015, nr 9.
6. Pisalnik A., *ZPB sygnalizuje o problemach z nauczaniem języka polskiego*, Głos znad Niemna na uchodźstwie 2015, nr 9.

Na łamach tygodnika swoje poglądy prezentowali zarówno politycy (np. wicemarszałek Senatu RP M. Koc, senator G. Sztark) pedagodzy (np. wiceprezes PMS T. Kryszyn, dyrektor PSS im. I. Domeyki Alina Jaroszewicz, dr S. Przybyrszewska z UWM, Z. Hofman z ODNSWP) konsulowie (np. konsul generalny RP w Grodnie A. Chodkiewicz, konsul generalny RP w Brześciu Piotr Kozakiewicz, I sekretarz Ambasady RP w Mińsku M. Chabros) pozostali eksperci oraz przedstawiciele instytucji polonijnych (np. prezes ZPBA. Borys, wiceprezes Fundacji „Pomoc Polakom na Wschodzie” E. Ziółkowska).

To, co wizualnie wyróżnia tygodnik „Głos znad Niemna na uchodźstwie” spośród innych przekazów prasowych, to obecność dużego nadglówka i fotografii. 70% analizowanych przeze mnie artykułów wizualizowało główną wiadomość w formie fotografii. Warto zwrócić uwagę na fakt, że fotografia coraz częściej zastępuje sam nadglówek.

W korpusie wybranych artykułów pojawiają się następujące skróty: ZPB – „Związek Polaków na Białorusi”, PMS – „Polska Macierz Szkolna”, PSS – *Polska Szkoła Społeczna im. Tadeusza Reytana*, MSZ – „Ministerstwo Spraw Zagranicznych”, KGB – „Państwowa Służba Bezpieczeństwa”, ODNSWP – *Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”*.

Ponadto były określone ramy pojęciowe wyżej wymienionych artykułów: nauczyciele języka polskiego, szkoły polskie, oświata polska na Białorusi, białoruski państwowy system edukacji, polszczyzna, presja, fakultatywy, Polonia, Grodzieńszczyzna.

Nadal, w celu uzyskania efektu retorycznego, stosowane są liczby, które zawierają wymienione artykuły:

Polska Szkoła Społeczna im. Ignacego Domeyki działa nieprzerwanie od 1988 r. Ukończyło ją ponad 6 tysięcy uczniów, z których blisko 4 tysiące studiowało bądź studiuje na wyższych polskich uczelniach (Głos znad Niemna na uchodźstwie 2017, nr 5).

Obecnie język i kulturę polską poznaje w szkole 720 uczniów, a zespół nauczycielski liczy 25 pedagogów (Głos znad Niemna na uchodźstwie 2017, nr 5).

Władze rejonu wołkowyskiego wydały dyrektorom szkół wyraźne polecenie nieotwierania klas z nauczaniem języka polskiego, argumentując to tym, że potrzeby mniejszości polskiej w nauczaniu języka ojczystego całkowicie spełnia Polska Szkoła w Wołkowysku. Rozliczona na 180 uczniów szkoła ta jest jednak przepełniona, gdyż uczęszcza do niej 254 uczniów (Głos znad Niemna na uchodźstwie 2016, nr 3).

Kolejną niepokojącą tendencją, odnotowaną przez Anđżelikę Borys na podstawie relacji nauczycieli, jest żądanie administracji niektórych szkół państwowych, aby zwiększenie godzin lekcyjnych, przeznaczonych na naukę języka polskiego odbywało się pod warunkiem pobierania opłat od rodziców (w Mińsku stawki opłat wynoszą od 90 do 120 tysięcy rubli białoruskich za dodatkową godzinę tygodniowo od jednego ucznia miesięcznie – red.) (Głos znad Niemna na uchodźstwie 2015, nr 9).

Do PSS im. Tadeusza Reytana w Baranowiczach uczęszcza, ponad 600 uczniów w wieku szkolnym od pierwszej do 11 klasy i około stu dorosłych, najczęściej rodziców, uczących się w szkole dzieci (Głos znad Niemna na uchodźstwie 2016, nr 3)

W Gimnazjum nr 1 pracuje dwóch nauczycieli języka polskiego i według wicedyrektor mają tygodniowo do przeprowadzenia 40 godzin zajęć (Głos znad Niemna na uchodźstwie 2015, nr 9).

Najważniejsze elementy kompozycji korpusu tekstu na łamach „Głosu” to: fotografia, cytaty i atrybucja (czyli podpis określający autorstwo tekstu).

Ważną funkcję pełni zwłaszcza fotografia, która w obliczu dominacji kultury wizualnej stała się miejscem strategicznym dyskursu, czyli elementem zapewniającym pożądane odczytanie każdego przekazu. Jak sugeruje Justyna Dobrołowicz, w przypadku prasowego dyskursu na temat edukacji nie można ograniczać zainteresowań do samych tylko tekstów, należy zwrócić uwagę również na to, w jakim zakresie i w jaki sposób środki wizualne stanowią wzbogacenie i uzupełnienie tekstów, służą podkreśleniu czy wyeksponowaniu jakiegoś aspektu przedstawionej w tekście sprawy, na ile wzbogacają, poszerzają, a niekiedy interpretują wypowiedzi publicystów i dziennikarzy²⁰.

²⁰ J. Dobrołowicz, *Obraz edukacji w polskim dyskursie prasowym*, Kraków 2013, 149.

Ogólna liczba fotografii składa się z 23 przedstawionych w korpusie tekstu. Na zdjęciach przedstawiono: polityków, urzędników, nauczycieli, duchownych, uczniów.

O stopniu antropocentryczności dyskursu wiadomości może decydować jeszcze jedna kategoria formalna – a mianowicie cytat. Tylko w trzech z sześciu tekstów wybranych do analizy można było znaleźć cytaty:

„Szkoła to nie tylko miejsce pracy i nauki, ale także objaśniania i odkrywania świata, budowania wspólnoty, kształtowania wartościowych postaw, rozwijania zainteresowań i pasji. To nauczycielowi często zawdzięczamy fascynację wiedzą, wskazywanie drogi, zachętę do podążania za marzeniami. Dziękujemy nauczycielom za zaangażowanie i serce, którymi udowadniają, że są najcenniejszym atutem polskiej oświaty na Białorusi” – cytat z przemówienia dyrektora PSS im. I. Domeyki i prezesa Brzeskiego Obwodowego Oddziału ZPB Aliny Jaroszewicz (Głos znad Niemna na uchodźstwie 2017, nr 5).

„Nauka języka mniejszości narodowej w żadnym kraju nie jest problemem dydaktycznym. Jest to zawsze problem polityczny” – cytat z przemówienia wiceprezesa PMS Teresy Kryszyn (Głos znad Niemna na uchodźstwie 2015, nr 11).

„W szkołach rejonu oktiabrskiego miasta Grodna zabronili nauczanie języka polskiego, wbrew chęci rodziców i ich dzieci! Uczniowie szkół nie mogli kontynuować nauki języka polskiego, a nauczyciele pozostali bez pracy” – cytat z przemówienia użytkownika portalu charter97.org (Głos znad Niemna na uchodźstwie 2015, nr 9).

Kolejną kategorią formalną, którą należałoby omówić, jest atrybucja, czyli informacja o autorstwie tekstu. W analizach tekstologicznych dany element wiadomości pełni w dyskursie istotną funkcję. Autorem czterech artykułów jest Andrzej Pisalnik, szef portalu Znadniemna.pl. Od marca 2005 do sierpnia 2006 r. pełnił funkcję redaktora naczelnego tygodnika „Głos znad Niemna” – później „Głos znad Niemna na uchodźstwie”, wydawanego przez Związek Polaków na Białorusi. Od sierpnia 2013 r. został szefem Działu Redakcyjnego przy Zarządzie Głównym ZPB, a zarazem redaktorem naczelnym portalu Znadniemna.pl. Od września 2017 r. został wybrany na prezesa Federacji Mediów Polskich na Wschodzie, zrzeszającej dziennikarzy mediów polskich, działających na Litwie, Łotwie, Białorusi i Ukrainie.

Imienne podpisy są przede wszystkim sygnałem podmiotowości nadawcy, który, zdradzając swoją obecność, personalizuje kontakt z odbiorcą.

Istotne zmiany dotyczą także sposobu nazywania aktu mówienia. Pod tym względem wiadomości zbliżyły się do komunikacji potocznej, ponieważ w próbach wszystkich tekstów dominowały następujące czasowniki: *mówić, podkreślać, twierdzić, informować, donosić, przyznawać, zabierać głos*, a podmiotem tych czynności były osoby pełniące różne funkcje społeczne: *prezes ZPB, konsulowie, nauczyciele, urzędnicy*. Formy danych czasowników stanowiły 50% wszystkich odnotowanych użyć. W analizowanych tekstach odnotowałem sporo pojedynczych, okazjonalnych czasowników i konstrukcji nacechowanych typu: *ostrzegać, być innego zdania, nie kryć zdziwienia*. Czytelnicy zazwyczaj obdarzają większym zaufaniem i szacunkiem te dyskursy, które wydają się im spójne, logiczne i racjonalne. Spójność zwiększa wiarygodność, a także prestiż tekstu i jego nadawcy. Z pewnością można powiedzieć, że artykuły spełniają to kryterium, czyli dyskurs jest jednolity, kierowane są do określonej grupy odbiorców, występuje w nich jedność treści.

5. FORMUŁOWANIE PYTAŃ BADAWCZYCH

Pytania, które należy zadać, aby uchwycić specyfikę tematu, dotyczą następujących zagadnień: tła politycznego i prawnego, autorstwa tekstu, cech demograficznych i stylów życia odbiorców.

Konstruowanie zagadnień badawczych w odniesieniu do czterech zasadniczych kategorii: ludzie, pojęcia, miejsca i zdarzenia.

Źródła potencjalnych pytań badawczych:

- Ludzie: nauczyciele, uczniowie, rodzice, konsulowie.
- Pojęcia: władza, presja, Polonia, współpraca, polszczyzna.
- Miejsca: Polska Szkoła Społeczna im. Ignacego Domeyki w Brześciu, Stowarzyszenie „Polska Macierz Szkolna”, Dom Polski w Baranowiczach, Ambasada RP w Mińsku, Grodzieńszczyzna.
- Zdarzenia: Konferencja metodyczna, V Forum Oświaty Polskiej na Białorusi.

Formułowanie pytań jest krokiem wprost od ramy pojęciowych do pytań badawczych:

- Czy placówki oświatowe są umiejscowione na obszarach, gdzie są podstawowe potrzeby?
- Czy program edukacyjny uzyskuje wsparcie ze strony urzędników państwowych i regionalnych MEN RB ze względów politycznych czy merytorycznych (edukacyjnych)?
- Jak spostrzegają program edukacyjny różne specyficzne grupy (nauczyciele, uczniowie, rodzice), jak oceniają jego jakość?

6. DEFINIOWANIE PRZYPADKÓW

Badacze jakościowi często borykają się z pytaniem „co stanowi przypadek”? i „gdzie kończy się przypadek”? Można w sposób oderwany zdefiniować przypadek jako pewnego rodzaju zjawisko zachodzące w kontekście o ustalonych granicach. W istocie przypadek jest jednostką analizy. Badania mogą obejmować tylko jeden albo kilka przypadków (np. osoba w ustalonym kontekście, mała grupa, organizacja, społeczność, naród, zdarzenie i procesy zachodzące w ustalonym okresie czasu itp.). Główny wątek który występuje w tekstach – nauczanie języka polskiego w ramach białoruskiego systemu oświatowego. Do realizacji wskazanych celów badawczych konieczny wydaje się fakt zdefiniowania następujących słów: język polski (polszczyzna), szkoła oraz Polonia.

Język polski (polszczyzna) – jest językiem ojczystym około 38 mln Polaków w kraju oraz około 10 mln poza granicami Polski (np. w USA, Kanadzie, Anglii, Francji i na terytorium b. ZSRR). Należący do grupy języków zachodniosłowiańskich (do której należą również czeski, słowacki, kaszubski, dolnołużycki, górnołużycki i wymarły połabski), stanowiącej część rodziny języków indoeuropejskich.

Szkoła – instytucje oświatowo-wychowawcze, zajmując się kształceniem i wychowaniem dzieci, młodzieży i dorosłych, stosownie do przyjętych w danym społeczeństwie celów i zadań oraz koncepcji oświatowo-wychowawczych i programów; osiągnięciu tych celów służy odpowiednio wykształcona kadra pedagogiczna, nadzór oświatowy, baza lokalowa i wyposażenie oraz zabezpieczenie budżetowe ze skarbu państwa, samorządów lokalnych lub innych źródeł.

Polonia – termin nie do końca sprecyzowany, określający polską społeczność na terenie obcego etnicznie państwa. Jest to rodzaj zbiorowości osób polskiego pochodzenia nazywanej tak przez siebie, jak i przez innych. Termin Polonia stosuje się w kontekście uogólniającym: przedstawia genetyczne różne fale emigracyjne, określa całość polskiej grupy etnicznej zamieszkującej poza ziemiami polskimi, obejmuje nie tylko emigrantów i ich potomków, ale polskie mniejszości narodowe. Włączanie do terminu Polonia emigrantów, niekiedy spotyka się z ich dezaprobatą. Do Polonii można zaliczyć przede wszystkim potomków emigrantów, którzy uznają kraj i państwo swego przebywania za ojczyznę, z zarazem związani są w różny sposób z krajem ojców.

7. PODSUMOWANIE

Celem analizy dyskursu jest odtworzenie struktury dyskursu. Znaczenie określonego komunikatu możemy w pełni odczytać dopiero wtedy, gdy spojrzymy na niego z perspektywy jego miejsca w strukturze danego dyskursu. Szczególną przydatność ukazała analiza dyskursu w odniesieniu do problematyki etnicznej i mniejszości narodowej. Należy w tym miejscu podkreślić, że dyskurs publiczny służy równocześnie kształtowaniu i wzmacnianiu tożsamości narodowej. Przeprowadzone analizy sześciu wybranych artykułów pozwoliły ustalić, jakie wątki tematyczne związane z oświatą polską na Białorusi są podkreślane w prasie; jak zbudowany jest dyskurs, jakich użyto w nim środków językowych; jakie rezultaty dla zachowania i sposobu myślenia czytelników może przynieść lektura tekstów o oświacie i szkolnictwie polskim zamieszczonych na łamach tygodnika, gdzie wnioskuje się że alternatywą dla nauki języka polskiego w ramach białoruskiego systemu oświatowego jest nauka w szkołach społecznych Związku Polaków na Białorusi oraz Polskiej Macierzy Szkolnej.

BIBLIOGRAFIA

- Bourdieu P., *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, tłum. z fr. P. Biłos, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2005.
- Brzozowska D., *Dyskurs i inne pojęcia studiów nad dyskursem*, w: *Dyskurs w perspektywie akademickiej* Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej UWM w Olsztynie 2014.
- Dijk T.A. van., *Dyskurs jako struktura i proces*, w: *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T.A. van Dijk, tłum. z ang. G. Grochowski, Warszawa: PWN 2001.

- Dobrołowicz J., *Obraz edukacji w polskim dyskursie prasowym*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2013.
- Duszak A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa: PWN 1998.
- Fairclough N., Duszak A., *Wstęp: krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy dla lingwistyki i nauk społecznych*, w: *Krytyczna analiza dyskursu interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas” 2008.
- M. Foucault, *Trzy typy władzy*, tłum. fr. M. Kowalska, w: *Współczesne teorie socjologiczne*, red. A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar” 2006.
- Grzymała-Kazłowska A., *Socjologicznie zorientowana analiza dyskursu na tle współczesnych badań nad dyskursem*, *Kultura i Społeczeństwo* 48 (2004), nr 1, 13–34.
- Habermas J., *Teoria działania komunikacyjnego*, przeł. A.M. Kaniowski, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002.
- Kalczyńska M., *Wybrane funkcje mediów polskich za granicą w rozwoju komunikacji społecznej na Litwie, Ukrainie, Białorusi i Łotwie*, *Łódzkie Studia Teologiczne* 23 (2014) 1, 39–50.
- Kiklewicz A., *Kategoryzacja dyskursu*, w: *Dyskurs: aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne*, red. A. Kiklewicz, I. Uchwanowa-Szmygowa, Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej UWM w Olsztynie 2015.
- Lisowska-Magdziarz M., *Analiza tekstu w dyskursie medialnym*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2006.
- Nijakowski L., *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2006.
- Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, red. M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski, Kraków: „Aureus” 1997.
- Samiec A., *Tygodnik „Głos znad Niemna” – 15 lat istnienia na rynku prasowym w: Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej: nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu*, red. Zdzisław J. Winnicki, Wrocław: „Arboretum” 2005.
- Szumarowa N., *Dyskurs „eksperymentalny”: proces kreowania wtórnego tekstu*, w: *Współczesne analizy dyskursu*, red. M. Krauz, S. Gajda, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2005.

Źródła internetowe

- Camauër, L. *Ethnic Minorities and their Media in Sweden. An Overview of the Media Landscape and State Minority Media Policy* http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-pdf/32_069-088.pdf (dostęp: 7.06.2017).
- Nijakowski, L. *Analiza dyskursu na temat mniejszości narodowych i etnicznych w polskich mediach* <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4820> (dostęp: 14.06.2017).
- Paniszewa, H. *Historia polskich mediów na Białorusi i obecna ich sytuacja* <https://kresy.pl/wydarzenia/historia-polskich-mediow-na-bialorusi-i-obecna-ich-sytuacja/> (dostęp: 6.10.2017).

EDUCATION AND POLISH SCHOOL SYSTEM IN “GŁOS ZNAD NIEMNA NA UCHODŹSTWIE” WEEKLY

Summary

This article focuses on the press discourse analysis concerning education and Polish school system in Belarus which took place in the period 2015–2017 in “Głos znad Niemna na uchodźstwie” (“A voice from the Neman River in Exile”) weekly. The situation of Poles as Polish people living abroad in the contemporary Belarus seems to be complicated. On one hand, they form big percentage of the society in Belarus, but on the other hand, a significant part of them has a difficulty to preserve

Polish identity. Polish press in Belarus plays a vital role in the process of creation and development of national awareness. “Głos znad Niemna na uchodźstwie” weekly issued as the press organ of the Union of Poles in Belarus has been playing such a vital role for years. The discourse analysis has proved to be particularly helpful concerning some problematic issues of ethnic and national minorities. One should highlight the fact that the public discourse is used both for the formation and reinforcement of the national identity. We analyzed six selected papers concerning the education and Polish school system in Belarus in “Głos znad Niemna na uchodźstwie” weekly. We observed what topics concerning Polish education in Belarus are highlighted in the press, what the discourse construction is, types of used vocabulary and structures, what changes in readers’ behavior and mentality are obtained.

Key words: discourse, national minority, Polish language teaching, school, “Głos znad Niemna na uchodźstwie”, Belarus, Polish people living abroad

Nota o Autorze

Vladimir PETROV – magister pedagogiki, nauczyciel historii, nauczyciel geografii, absolwent Uniwersytetu w Saradowie, absolwent Uniwersytetu w Smoleńsku. Obecnie doktorant na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Zainteresowania naukowe: pedagogika porównawcza, badania jakościowe, medioznawstwo.
Kontakt e-mail: waldemarden1157@gmail.com